

“KING, PASTOR AND FLOCK SHOULD ALL BE ONE!”

Representation of the Royal Family in Hungarian Popular Reading Matter between 1867 and 1918 and its Influence on Oral Traditions

The Hungarian folklore on Habsburg family members is rich and varied. In particular many historical legends, anecdotes and memorats tell of rulers and their family members. Queen Elisabeth, Rudolf the heir apparent and even Francis Joseph appear as positive figures. In her study the author traces the role played in the origin and shaping of these narratives by propaganda popularising the royal family and popular reading matter intended for the general public. After 1867 not only the Austrian court but also Hungarian elite and political circles in favour of a compromise urged the publication of materials portraying Francis Joseph as a ruler working tirelessly in the interest of his peoples, including the Hungarians. The authors of popular reading matter strove to reconcile loyalty to the king and national self-esteem.

Stories popularising the ruling family appeared in the following publication types:

- Textbooks and teaching aids, guides to the organisation of school celebrations
- Commemorative albums – decorative albums published on special occasions for individual members of the ruling family (marriage, marriage anniversary, death, etc.)
- Almanacs
- Cheap popular literature
- Collections of anecdotes
- Press publications

The influence of these reading materials can be observed in the Hungarian-language Habsburg folklore. However the commonest and most varied types of narratives about the royal family found in oral tradition cannot be traced back directly to the influence of the written and visual sources of propaganda, the popular reading matter. The author aims to show that the oral traditions on the Habsburg family were shaped by historical reality, the narrators' direct experience,

imagination, their reading, their propagandistic aims, and not least of all by the laws of folklore, its motifs, narrative and hero types.

Mária Valéria gyermekei köszöntik Ferenc Józsefet születésnapján

AZ EGY POLITIKAI NEMZET VERSUS NEMZETÁLLAM
KONCEPCIÓJA DEÁK ÉS EÖTVÖS GONDOLKODÁSÁBAN

A Habsburg-birodalomban a 19. század elején jelent meg a nacionalizmus. Ausztriában a császárság megszületésével (1804) egyre erősebb a törekvés egy nemzeti végcél felé: az egységesen megszervezett osztrák nemzeti állam felé. De ezzel szemben állt a Magyarországon is kibontakozó polgári nacionalizmus, és a rendek hangsúlyozott követelése százados jogaik tiszteletben tartására (rendi nacionalizmus). Tehát pont akkor, mikor a Birodalom összjellegét tolták előtérbe, lett egyre erősebb annak tudatában a magyar, hogy az ország független államiság. A magyar nemesi nemzeti reformpárt dilemmája ekkor az volt: hogyan ismertesse el a rendi alkotmányt teljesen, de a jövőt is biztosítsa. A rendi konstitucionalizmus győzelme nemcsak azt jelentette volna, hogy gyengül az abszolút király hatalma, és helyébe egy demokratikus politikai gyakorlat lép, hanem sokkal inkább azt, hogy fennmarad a privilégiumok respektálása, és konzerválódik az elöregedett társadalmi-gazdasági szerkezet. A reformnemesség tudatában volt e dilemmának, és hajlandó volt a privilégiumok egy részéről lemondani. A nemesség nyitott a néphez, azaz a nemzethez, ami azáltal is érezhető volt, hogy e reformpárt mind erőteljesebben hangsúlyozta a nemzeti értékek ápolását. Pontosabban a nemzeti értékek ápolása maga lenne a szabadság ápolása, kivívása. Ez azonban nem mindenki számára volt egyértelmű. Sokan ugyanis a nemzeti értékek ápolását úgy gondolták, hogy az vagy magában foglalja a politikai megújulást, vagy kizárja azt.¹

A Werbőczy – féle nemzetfogalom (az országgyűlésben képviselt négy rend) helyébe új lépett a 19. századtól, mely az ország lakosságának egészét kezdte azonosítani a nemzettel. Tehát a tulajdonképpeni plebszet (köznép), amely azonban etnikailag nagyon sokszínű volt. Ennek a nemzetnek nyelvre, nemzeti nyelvre volt szüksége, nemzeti nevelésre, vagyis a művelődés nemzeti fórumaira, az egyenlő hozzájutási lehetőség elvével. Míg a nemzeti nyelvápolás eredetileg képzésorientált volt, tehát a nemzeti kultúra megőrzésének legfontosabb eszköze, addig 1820-tól kezdve magától értetődővé kezd

---

¹ CSÁKY 1981.

válni, hogy a nyelv egy nemzet kizárólagos kritériuma. Vagyis a kibontakozó magyar polgári nemzet kritériuma immár nem a privilégium birtoka, hanem a nemzeti nyelv ismerete, a nemzeti kultúra fölvállalása. Így lett a nyelv ápolása és terjesztése a nemzet erősítésének és bővítésének nemesi reformfeladatává.²

A herderi identifikáció egymást föltételező fogalmi hármásából (nyelv-nemzet-állam) jött a „nemzetállam” megkonstruálása. Azonban ez is tartalmaz egy új ellentmondást. Tudniillik azt, ami a liberális, kozmopolita eszmék (szabadság, egyenlőség) és a nemzet elve között fennállt, s azt, hogy akik a specifikus fogalmi kritériumoknak nem felelnek meg, azokat minden jog és szabadság élvezetéből kizár.³

Azok, akik nemzeti kisebbséghez tartoztak, de ugyanakkor a magyar államhoz tartozónak is érzeték magukat, a *Natio Hungarica* tagjainak ismerték el magukat (hungarusok). De nemzetfelfogásuk kritériumává nem lett sem a nemesi jogok élvezete (nemesi nacionalizmus), sem pedig nyelvi vagy etnikai származásuk. Náluk a nemzethez tartozás fő kritériuma: a történeti összekötöttség, s a közös történelem, s a történeti kontinuitás által megalapozott közös kötődés egy uralmi szerkezethez (államhoz).⁴

Míg a magyar nacionalisták kezdték magukat magyaroknak nevezni, a magyar patrióták (a közös államtudatúak) tovább használták a nem magyarokat is átfogó megjelölést, a „hungarit”. Cornides Daniel már 1778-ban magáévá tette e finom különbségtételt, a szlovák származású Csaplovits Jánossal egyetemben, aki a következőket írta: „Az „ungar” szó alatt a Magyarországon élő népeket értjük, szlovákokat éppúgy, mint románokat, de „magyarokon” csak azokat, akik a fő nemzetet képezik, kik maguk is magukat magyaroknak nevezik.”⁵

A Hungarus koncepció képviselőire, kik nemcsak a nemzetiségekből, de a magyarokból is rekrutálódtak, jellemző, hogy egyrészt toleránsak a nemzetiségek iránt, de a politikai életben inkább konzervatív reformokhoz hajlanak, amely a magyar nacionalisták eszméinél erősebben kötődik az államjogi legitimizmushoz.

---

² VARGA 1961. 286.

³ DÜMMERTH 1987. 207.

⁴ DÜMMERTH 1987. 233.

⁵ CSÁKY 1981. 18.; DÜMMERTH 1987. 276.

Így jelenértelmezésük jobban megfelelt a tények komplexitásának, mint a nyelv exkluzivitásán nyugvó magyarság absztraktuma. A hungariknál ebből fejlődött ki az az ideológiai felépítmény, mely egy épp olyan absztraktumot fogott át, mint az összmonarchia.

A hungarusok állítják (Samuel Bredeczky, 1809) a reform nem szorítkozhat a nyelv és költészet megújulására, ápolására. Társadalmi struktúra sem maradhat érintetlen. Az összes hungarusra jellemző volt, hogy reformjavaslataik a gazdaság és társadalom átalakítására vonatkoztak.

A 19. század elején a patrióta-kozmpolitizmus élesen szemben állt az alapjában véve szűk, még ha a nemzeti kultúrát előmozdító nacionalizmussal is. Berzeviczy Gergely Vaterlandbevußtsein-ja (hazatudata) Magyarország modernizálását nem tartotta lehetőnek az állam és társadalom magyarizálásával. Minden különböző forma szabad kifejtését kívánta, hogy Magyarország legyen Európa kicsiben.⁶

Berzeviczy Kazinczyval vitatkozva kifejtette 1809-ben, hogy ő nem híve a nacionalizmus eszméjének, mert az egyoldalú, önkényes valami. S mivel „mi itt mi Magyarországon tulajdonképp semmilyen nemzet nem vagyunk”, az állam áll legfölül függetlenségével, önállóságával, s lakóinak lehetőségig elérhető boldogságával, mint jólét, kultúra, erkölcs. A többi, mint privilégiumok, alkotmány, szokások, a tulajdonképpeni nacionalizmus előbbinek alá vannak rendelve.⁷

Kazinczy Berzeviczyvel szemben nemcsak a rendi alkotmányt védte meg, hanem a magyar nyelv reformjának és terjesztésének szükségességét is, mint garanciát a nemzeti haladásra. Berzeviczy elképzelése az európai ázsiai kereskedelemtől olyan távol állt Kazinczytól, mint annak hangsúlyozása, hogy a gazdasági reform meg kell, hogy előzze a nyelvi bázison végbemenő nemzetté válást. Ezt Kazinczy egyenesen az arany kedvéért elkövetett politikai gyilkosságnak tekinti, s azt a szándékot tulajdonítja Berzeviczynek, miszerint az egyenesen azt az óhajt kívánja, hogy a „nép hagyjon föl nemzetnek lenni.” Kazinczy számára a hazának tett szolgálat az, ha a gazdasági és szociális föltételek javítása helyett, a képzés, műveltség megsokszorozásán és a nyelv reformján fáradozunk.⁸

---

⁶ CONCHA 1885. 234.

⁷ TOLNAI 1967. 496.

⁸ ZSIGMOND 1975. 85.

A két kiváló ember mást értett hungaruson: Kazinczy „elfajzott osztrákot”, Berzeviczy pedig magyarokat.

A magyarok exkluzív nacionalizmusa ellent mondott az egyenlőség és szabadság liberális elveinek, mert csak a nyelvet ismerő polgárok szűk csoportját volt hajlandó az állam integrált elemeinek elismerni. A „hungarik” állampatriotizmusa ezzel szemben minden nemzetiséget és nyelvet érvényre akarta juttatni az államban, s ez pontosan megfelelt a szabadságot, egyenlőséget kölcsönös alapon tárgyaló liberalizmusnak. A nyelvi nacionalizmus ekkor még nem érezte káros hatását, de később kétségtelen, hogy az elvileg összegyeztethetetlen fogalmak: egyenlőség és nacionalizmus utóbbi túlzott kiemelése miatt devalválódtak, a liberalizmus hanyatláshoz vezetett. Ha figyelembe vesszük, hogy a hungarik voltak azok, akik a szociális, gazdasági problémákat döntőnek tekintették, akkor aligha tekinthetünk el attól, hogy őket nevezzük a „magyarik” előtt liberálisnak.⁹

A 18. század végén Magyarországon az állampolgári magatartásnak két formája fejlődött ki: hungarusok és magyarónok. Utóbbiak „realizálták” magukat, mert ők voltak képesek az idő szellemét, az összeurópai nacionalista attitűdöt a magyar tradíciókban gyökeredző rendi-nemzeti és köznemesi önrendelkezési akarattal közös nevezőre hozni.

A magyar nemzeti nyelv eszméje megfelelt a fölvilágosodás posztulátumának: minden nép csak a saját nyelvén válhat tudóssá. Csakhogy a nemzeti nyelv kizárólagos favorizálása egy olyan országban, ahol különböző nemzetiségek éltek saját nyelvükkel, előbb-utóbb oda kellett, hogy vezessen, hogy a nyelvi kérdés egy javíthatatlan centrifugális faktor lett. A 19. század elején kezdődő polgári magyar nacionalizmus hibája, hogy a magyar államhoz tartozást a magyar nyelv ismeretével azonosította, s ezért egyre kevesebb megértést tanúsított a nem-magyar nemzetiségek különleges nyelvi-kulturális helyzete iránt. Átnéztek afölött, hogy sok hungarus ugyan nem volt magyar, de a magyar nyelv ápolása ellen nem emelt kifogást. A nem magyar nyelvű hungarusok csak az ellen védték magukat, hogy saját anyanyelvüket a magyar ne űzze el. Nem értették meg, hogy a magyar nemcsak a népeket összekötő latin szerepét veszi át, s a második államnyelvnek

---

⁹ CSÁKY 1981. 32.

tekintett német nyelvet váltja le, és úgy gondolták, hogy a magyar minden lakos számára kötelező lesz, míg a latin nem volt az.¹⁰

Az uralkodótól való függetlenség elsősorban az ország szabadságában kellett, hogy kifejezésre jusson. Ezen az alapon minden olyan különbségjegyet fölkaroltak, mely az ország függetlenségét demonstrálta: nyelvitől a kulturális különbségekig mindent. Így lettek a magyar rendek szószólói egy új nacionalizmusnak, s e rendi nacionalizmus képviselőinek egyre nagyobb mértékben sikerült a többi társadalmi réteg szabadságideálját, mely eredetileg speciálisan szociális, gazdasági, műveltségi célokra irányult, a saját szabadság-elképzelésébe integrálni, s azt egy a bécsi központi kormányzat ellen irányuló politikában kifejezésre juttatni.

A több népből, de egy politikai nemzetből összetevődő állam elméletét már 1848 is fölvetette. A nemzetiségi képviselők 1861.évi közös javaslata ezzel szemben abból indult ki, hogy a románok, szlávok, szerbek, oroszok és németek a magyarral egyenjogú nemzeteknek ismertetnek el, s ezen egyenjogú nemzetek összessége képezi Magyarország politikai nemzetét. Tehát nem a magyar, hanem a magyarországi politikai nemzetet. 1868-i javaslatuk viszont már nem beszél magyarországi politikai nemzetéről, hanem csak egyenjogú országos nemzetekről, amelyek számára a nemzetiség és a nyelv politikai egyenjogúsága az állam területi épségének és politikai egységének korlátai között biztosítják. A két ellentétes álláspont a magyar politikai nemzet fogalma körül zajlott, mely a magyarság illetve a nemzetiségek közötti viszony elvi alapját foglalta magában. A magyar politikai nemzet fogalma történelmi fejlődés eredménye, magyarázatát a magyar történelemben leljük meg.

A középkorban a *natio* szónak kialakult egy olyan értelme, mely a nyelvet tekintette a nemzet egyetlen ismérvének, s a ruténeket, szlávokat, románokat nem számította a magyar nemzethez. 18. századi okleveleink már a magyar nemzet államáról beszélnek. Nemzetiségeink a 18-19. században az egykori oklevelekben szereplő *natio* kifejezést veszik jogalapnak annak bizonyítására, hogy ők már a keresztény középkorban politikai nemzetet alkottak. A *natio* azonban mindvégig néprajzi fogalom maradt Magyarországon a közös származású és az ugyanazon nyelvet beszélő közösségre vonatkozott, tehát sohasem a nemzetet, mindig a népet jelentette. A rutén, szláv, román *natio* tehát

---

¹⁰ MARCZALI 1888. 135.

sohasem képezett közjogi értelemben vett nemzetet. Ennek bizonyítéka Werbőczy Hármaskönyvének passzusa, amely megkülönbözteti a népet (populus) a köznéptől (plebs). Népen az összes nemességet, bárókat, mágnásokat és alsóbb rendűeket, vagyis nemesi népet (nemzetet) értett, míg köznépen a nem nemeseket. A nemesi nép, a szabad birtokosok közössége viszont a haza összes lakosságát a geopolitikai értelemben (államterület és lakossága) vett nemzetet képviselték.¹¹

Ez a fölfogás a 18. század elejéig meghatározta a nemzetfogalmat. Werbőczy nemes nemzetképe kisenemesi fölfogás, amely nemcsak vagyron szerint nem tett különbséget nemes és nemes között, de származás és nyelv szerint sem. Így lehetett tagja a magyar nemességnek pusztai jogi aktus útján (birtokadományozás, nemesítés) bármely országlakó, azaz a plebs körébe tartozó bármely natio (román, szerb szlovák stb.) feltörekvő fia. Végeredményben az immár nem a nemzet tartozott a hazához, hanem a haza a nemzethez. Míg a geopolitikai nemzetfogalom azok összességét jelenti, akik számára Magyarországon kívül máshol nincs hely, a közjogi nemzetfogalom pedig azok összességét foglalta magában, akikhez a haza tartozott, akik gazdái, urai voltak a hazának.¹²

Kossuth Lajos joggal mondhatta angliai előadásán: „nincs egyetlen jog sem, amelyet alkotmányunk csak a magyar fajúaknak biztosított volna, de a magyar faj több mint öt milliányi zöme az alkotmányos jogok élvezetéből ki volt rekesztve.”

Ám a közjogi nemzet fogalma szemben állott a felvilágosodás és népszuverenitás gyermekével, a nacionalizmussal. Előbbi pusztai külső jogi viszonyt fejezett ki, utóbbi pedig az öntudatra ébredt népek harcát világnézete volt. A rendi nacionalizmus korában mind élesebben domborodott ki a magyar név kettős jelentése: van egy magyar nép, mint etnikai és nyelvi egység, és van egy magyar nemzet, mely merőben szellemi, politikai egység. Ez utóbbit natio Hungaricanak nevezik, amely Werbőczy populusának helyébe kezd lépni, de ugyanazt a magyar nemesi nemzetet jelenti, amelybe mindenféle nemzetiségű nemes egyenlő jogokkal tartozott. A magyar reformtörekvések nem tesznek különbséget magyar és nem magyar ajkú honfiak között. S mint egykor a kiváltságok megadásában, úgy most a jogegyenlőség kiterjesztésében sem kerestek rugalmas formulákat a nem magyarok

---

¹¹ MIKÓ 1944. 322.

¹² MIKÓ 1944. 325.

jogokból kirekesztésére. Így a rendi nacionalizmus Natio Hungaricájában a polgári kori egy politikai nemzet koncepciójának előzményét láthatjuk.¹³

Dessewffy 1849. június 1-én közre adott emlékirata figyelmezteti az uralkodót a nemzetiségek szeparatista törekvéseire, veszélyesnek tartva azokat. Az uralkodó ne alapítsa azokra politikáját, ne tagolja szét Magyarországot, ne csináljon belőle nemzetiségi államot, mert mindez a Monarchia létérdekei ellen hat.¹⁴

Metternich levele Richmondból 1849. június 26-én: a magyar önállóságot erőteljesebben hangsúlyozza, mint Dessewffy.

„A Birodalom problémája – írja – a magyarok közreműködése nélkül nem oldható meg, a beolvasztás rendszere nem alkalmas. Csak kölcsönös támaszról lehet szó, kiinduló pont az 1790/91-i országgyűlés. A Monarchia legfontosabb alkotó része Magyarország terjedelménél és belső erejénél fogva. Ezért a magyar nemzetiség nem törölhető el. Magyarország vissza-maradt a civilizációban, ami saját hibája, mert 1825-1848 között az osztályok alakulása nem fejeződött be, ezért nincs kifejlett demokráciája. Ne töröljék el a 48 előtti alkotmányát, mert az kapocs a Monarchiához”.¹⁵

Az osztrák uralom alatt tett első lépések 1849. júniusában a nemzetiségi egyenjogúság megvalósítására: a nemzetiségi vidékeken eltörlik a magyar nyelv uralmát, a templomok, iskolák, és az alsóbb közigazgatás (megyéig) nyelvét a használatos népnyelv alapján állapítják meg.

A liberális Schmerling nagy problémája: hogyan viszonyul egymáshoz osztrákság és németiség. Miként lehet a Birodalomból német államot csinálni, mikor Ausztria 38 millió lakosából csak 8 millió volt a német (1857). A birodalmi szintű államegység gondolatát a magyar konzervatívok azzal a föltétellel fogadták el 1849 végén, hogy az egység nem jelenthet bürokratikus egyformaságokat. Fönntartandó a provinciális kormányzati formák különfélesége, mert „Magyarország csak így lesz asszimilálható”. Ne legyen sem osztály- sem nemzetiségi előjog, de egyetlen nemzet vagy osztály üldözése sem. Nem küzdenek

---

¹³ MIKÓ 1944. 326.

¹⁴ VELIKY 1988. 316.

¹⁵ BERZEVICZY 1922. 52.

a magyar szupremácia fönntartásáért, amennyiben ezen nyelvi kényszer- vagy előjogok értendők. Az ország nyelvi területek szerinti széttagolását örültségnek tartják.¹⁶

A konzervatívok tehát megelégedtek Magyarország provincia-szintű önállóságával, amelyen belül a történeti sajátosságoknak megfelelő kormányzati forma gyakorlására tartottak igényt. Ebbe belefért a nyelvi-nemzetiségi tolerancia, de a belső közigazgatási-politikai egységet feszegető autonómlét, nem. Ezzel kapcsolatban figyelmeztetett Somsich Pál: a nemzetiségek hangoztatott egyenjogúsítása a gyakorlatban arra szolgált, hogy az ország elemeire esve könnyebben legyen meghódítható.¹⁷

Eötvös is foglalkozott az emigrációban a birodalom politikai helyzetével, s erre vonatkozóan azt a megállapítást tette, hogy a nemzetiségek teljes egyenjogúsítása Ausztriára nézve megvalósíthatatlan, illetve azok megvalósítása a március 4-i alkotmánnyal ellentétben abszolutizmusra fog vezetni. Érdekes, hogy a birodalmi egység gondolatát magáévá teszi, sőt az abszolutizmustól sem látszik irtózni. Szerinte Magyarországon a nyelvi megoszlás sem nemzetiségi egyenjogúsítást, sem a politikai földarabolást nem teszi lehetővé. Föltűnő, hogy a 48-as törvények érvényéről szót sem ejt, inkább a 47-es állapotok korszerű restaurálására törekszik. Ez valószínű, hogy csak a haza sorsa fölötti kétségbeeséséből adódhatott.¹⁸

Figyelemre méltóak Apponyi György nézetei 1852-ből: „az állam egységét alapul véve, létezni lehet az országok különféleségével a monarchia erejének sérelme nélkül”. Vagyis a Birodalmat alkotó országok / tartományok nem hatnak az államegység ellen, ha történeti hagyományaik szerint élhetnek. A Szerb Vajdaságot és a Temesi Bánságot azért kell visszacsatolni, mert Magyarországot egységesen sokkal jobban lehet igazgatni, és mert ez a különválás legyezgeti a szerbekben a szomszéd államokhoz való csatlakozás vágyát. A magyarság a birodalomban elszigetelten áll. Nincsenek külföldi fajrokonai, így hagyományai, létérdekei az uralkodóházra utalják.¹⁹

Bach azonban nem volt vevő Apponyi nézeteire, válaszában kiemelte, hogy a kiváltságos nemzetiségek kora lejárt, anyagi, politikai,

---

¹⁶ BERZEVICZY 1922. 133.

¹⁷ KATUS 1979. 492.

¹⁸ BERZEVICZY 1922. 63.

¹⁹ KATUS 1979. 492.

szellemi egység lesz a Birodalomban, ami kizárja a parlamenti rendszert, a nemzeti szeparatizmust.²⁰

Mivel a lakosság nem tudott megbarátkozni az új rendszerrel, és a régít kívánta vissza, Bécs ezt „magyarizmusként” emlegette az 1850-es évek végén, ami átcsaphat újra az erőszakos változásba. Tulajdonképp a konzervatívok valamilyen kiváltságos nemzeti elkülönülési szándékát látták a „magyarizmusnak” bélyegzett múlt utáni sóvárgásban.

Az itáliai háború kitörése után a nagy kérdés: milyen lesz Magyarország magatartása. Változatok a kérdésre: Kossuth harcba szólította a nemzetet, de Eötvös forradalomtól félt, míg a konzervatívok azt állították, hogy Ausztria nem számíthat Magyarországra, ha nem tér vissza az alkotmányosság útjára. Az udvar egyik lehetséges törekvését Albrecht főherceg fogalmazta meg: nem kell a hatalom megosztása, hanem még „tökéletesebb diktatúra”. Eötvös erre utalva írja: „Ausztria a gyűlölet politikájával elérte azt, hogy Magyarországon jobban utálják az osztrákot, mint az oroszot, s támogatják a szerb-román függetlenedést. Igaz ez a rövidlátó öngyilkos politika, de az előzmények alapján érthető.”²¹

Solferino után Eötvös egy röpiratot jelentetett meg, amelyben kifejti, miért európai szükségszerűség a nagy és erős Ausztria. Ezt azonban csak olyan módszerekkel érheti el, melyekkel a 48-as forradalom is elkerülhető lett volna. E módszer lényege, hogy „nagy Ausztria” alkotmányos formában összpontosítsa mindazt, ami az egész államot, államegységet érdekli, ellenben minden egyebet az egyenjogúan egymás mellérendelt egyes országok sajátos történelmi alkotmányának körébe utalják. E szerkezetben a nemzeti különbségek nem hogy elnyomandók, asszimilálандók lennének, hanem ellenkezőleg, ezek fönntartásával, szabad fejlődésével kell minden nemzetnek a Monarchiában való megelegetést, s az ahhoz való ragaszkodását biztosítani. Magyarországon sohasem sikerül a régi közjogi önállóság emlékeit kiírtani, ezért a történelmi jogot teljesen mellőzni sohasem lehet. A nemzeti elv hatással lesz Ausztriára is, de Ausztriának csak mint államnak van esélye a fönntmaradásra, s az állami hatalomnak az ad erkölcsi alapot, ha törvényre támaszkodik, s ha fönntállása megegyezik azokkal a fogalmakkal, érzelmekkel, érdekek-

---

²⁰ BERZEVICZY 1922. 149.

²¹ BERZEVICZY 1931.

kel, amelyek az állampolgárok többségének szemében a legfontosabbak. Ausztriában a haza fogalma a kormányra és a polgárokra nézve mást-mást jelent, s a hazafiságnak még csak a jövőben kell kialakulnia. Amely percben sikerülne Ausztriának a birodalmat germanizálni, Németországban fölébredne a vágy Ausztriát beolvasztani.²²

Eötvös munkája nagy hatású volt, de Magyarországon ellenérzést szült, mert elismerte, hogy a hadügyet, pénzügyet és kereskedelemügyet csak központilag, egységesen lehet kezelni, s hogy ezekre nézve közös törvényhozás szükséges. Sőt a császárt e minőségében is „Magyarország legitim urának tartotta, épp ezért tudományos szempontból a külön koronázás csak egy előítéletnek felel meg.”

Súlyos kijelentések ezek, melyekkel azt állította Eötvös, hogy a magyar király jogai a törvényhozás és a kormányzás terén osztrák császári minőségéből fakadnak. E logika alapján elfogadható, hogy Magyarország kormányzata tisztán bel-, igazság-, vallás- és közoktatásügyre korlátozható, amit elég egy kancellárra bízni. Andrássy Gyula ezért szemrehányást tett Eötvösnek, mire ő azzal védekezett, hogy Deáknak is megmutatta, de ő nem emelt kifogást ellene. Deák később bevallotta, valóban olvasta a röplapot, de azért, mert a politikája homlokegyenest ellenkezik Eötvösével, a haza válságos állapotában nem érzett magában jogot, az övétől eltérő vélemények megakadályozására.

A kiegyezési tárgyalások során a császár vetette föl Ausztria nemzetiségi problémáját a dualista berendezkedéssel kapcsolatban. Andrássy védte álláspontját, mondván épp a soknemzetiségű államokban kell a „súlyegyen”, s a Monarchia az alkotmányos dualizmus alapján áll. Ez nem azonos a szlávok elnyomásával, de nem azonos a Cseh Királyság föltámasztásával sem, „a cseh korona rekonstrukciója olyan mű, melynek alapjait Ausztrián belül rakják le, de befejezést kívülről nyer”. Ausztria-Magyarország föderalisztikus átalakítása a Monarchia végét jelentené. Az Örökös Tartományok egyszer már elfogadott legiszlatív egyesítését feladni annyi – állítja Andrássy – mint a németiség kultúrtörténeti misszióját feladni, ami gyakorlatilag a Monarchia missziójával azonos. „S ha a németiség jajt kiállt, hamar meghallják Münchenben”. Ha azonban egységes állam lesz Ausztria akkor a német elemek német kacérkodása a szláv vegyülés

---

²² BERZEVICZY 1931. 167.

által semlegesítve lesz, míg a szlávokat a németiség akadályozná meg a centrifugális törekvésekben. „Szétdarabolt Ausztria – egységes Magyarország lehetetlen” – hangzik Andrassy summázata.

Osztották véleményét az ausztriai polgárok is, amikor a nevükben Kaiserfeld kijelentette: „az osztrák német liberálisok a dualizmusban látják az egyetlen formát, amelyben Ausztria nagy és életképes lehet. A dualizmus a német nemzetiség védelmének intézménye”. Deák is hasonló nézeten volt észrevételével: „Ausztria föderatív alkata fészke lenne egy jövődöbéli valószínű támadásoknak Magyarország ellen”.²³

Osztrák részről a német liberálisok támogatták, a többnyire szláv arisztokrácia ellenezte a kiegyezést. Előbbiek a nagy birodalmi piac előnyeire apelláltak, utóbbiak föderalizmusban és nem dualizmusban gondolkodtak. A vitát eldöntendő Beust külügyminiszter uralkodóhoz intézett felterjesztésében rámutatott: a kormány nem elégítheti ki egyszerre valamennyi nemzeti törekvést, és azokra kell támaszkodnia, amelyeknek legnagyobb az életerejük, vagyis a németekre és a magyarokra.²⁴

Ebben a kérdésben az eltérő közjogi álláspontot valló pártok világnézete hasonló volt, a liberalizmust tekintették vezéreszméjüknek, amelyet politikai és társadalmi tekintetben érvényesíteni akartak. Ugyanakkor abban is egyetértettek, hogy a liberális elvek gyakorlati alkalmazása a soknemzetiségű országban ütközne a nemzeti érdekekkel. A Habsburg Birodalom az európai kortársak szemében különös nemzetiségi konglomerátumnak számított, anakronizmus számba ment a nemzeti államok korában. A két állam 1867-ben létrejött kapcsolatát lord Brougham, angol közíró „tökéletlen szövetkezeti uniónak” (imperfect federal union) nevezte.²⁵

A nemzetiségek magatartása a politikai nacionalizmus kialakulása után sem volt elutasító a Monarchiával és Magyarországgal szemben. A ragaszkodásában külpolitikai megfontolások játszottak szerepet. A szlovákok német, a horvátok olasz terjeszkedéstől tartottak, a románok és szerbek tekintettel voltak Románia és Szerbia igényeire, amelyek az orosz, illetve a török fenyegetéssel szemben nélkülözhetők a Monarchia és Magyarország támogatását. A

---

²³ ANDRÁSSY 1935. 265.

²⁴ DIÓSZEGI 1999. 37.

²⁵ BALLA 1932. 33.

ragaszkodás azonban nem volt föltétel nélküli, a nemzetiségek a magyar területi integritás tiszteletben tartását összekapcsolták a különböző szintű autonómiák kialakítására vonatkozó igényeikkel. Ám a magyar politikai vezető réteg ezzel ellenétes fölfogást vallott: az egy politikai nemzet doktrínáját és az ebből következő közigazgatási centralizációt. S ezzel a doktrínával összeegyeztethetetlen az ország területi autonómiákra fölbontása.

Eötvös a magyar politikai élet kiemelkedő faktorának tartotta a nemzetiségi ügyet. Olyannyira, hogy a nagy politikai jelenségeket szinte egy ható okra vezette vissza: soknemzetiségű mivoltunkra. Kiinduló pontja, hogy a szabadság iránti vágy szükségképp uralomra való törekvésekké válnak, s a nemzetiségi törekvés voltaképpen az egyéni szabadság elvének egész népekre alkalmazása. Mihelyst az kielégítést nyer, a nemzetiségi kérdés többé nem égető. Ezzel szemben a konzervatív szemlélet hangsúlyozza, a nemzet nemcsak egyénekből áll, hanem különböző rétegekből, felekezetekből, és különböző népekből („fajokból”). És utóbbiak törekvésének természete fontos összetevője nemzetnek. A „faji” – értsd népi, etnikai M.L. – törekvések természetének vizsgálata alapján a nemzetiség fogalma imígyen határozható meg: nemzetiség az a politikai öntudatra ébredt nép, amely államalkotó hatalommal nem bír. Nemzet az, amelyik bír és él ezzel a hatalommal. Mihelyt elnyeri a hatalmat valamely etnikum, nemzetiségből nemzetté lesz, s ha ezt elveszíti, nemzetiséggé lesz csupán. Ha pedig az etnikai öntudat is kivész belőle nemzetiségből néppé válik újra. A nemzetiség fontos kritériuma, hogy az adott faj többsége rendelkezik közös politikai tudattal.²⁶

Ebből a konstrukcióból az következik, hogy nemzetiség és nemzet egy etnikum aktuális érvényesülési stádiuma csupán, és a státus legfontosabb kritériuma a hatalommal rendelkezés. Tehát ez a nézet a hatalom felől értelmezi a kérdést. Ugyanakkor erről az alapról lehet magyarázatot adni az „egy politikai nemzet” koncepciójára. Ugyanis a fönti megállapítások csak olyan nemzetiségre nézve állnak meg, amely nem áll más nép szupremáciája alatt, illetve olyan nemzetre, amely egymaga – más etnikumok segítsége nélkül – képes önálló államalkotásra. De olyan államban, amelyben nemzetiségek is laknak, s a szupremáciát gyakorló népet nevezzük nemzetnek, akkor minek nevezzük az állampolgárok összességét. Magyarország lakosai együtt

---

²⁶ A problémáról bővebben lásd RÉZ 1928.

teszik a magyar nemzetet, ennél fogva külön magát a magyar etnikumot nemzetnek nevezni nem lehet. Itt tehát van egy uralkodó nép, vannak nemzetiségek, s az uralkodó nép és a nemzetiségek együtt teszik a nemzetet. Ez az uralkodó etnikum maga jellegét nyomja rá az államra, mely nevét is innen veszi, s az összes többi fölött szupremáciát gyakorol. Mivel állam és nép nem esik egybe, az egy politikai nemzet fogalmán az összes honpolgár értendő, míg a nemzetállam egy konkrét nép kizárólagos hatalmi-etnikai dominanciája.

Az 1868: XLIV. tc. a szent-istváni gondolat és a rendi magyar nemzetfogalomra építve kereste a magyarság és nemzetiségek új szintézisét. Deák a megfogalmazója az egy politikai nemzet gondolatának, amelyben a magyar nemesi nacionalizmus politika bölcsességére hivatkozás adja az egyik, a szabadelvűség és népfeltség elve a másik komponenst. Nyugaton egyszerűbb volt a helyzet az etnikai és politikai tartalom összekötése szempontjából. De vegyeslakosságú államokban felmerült a kérdés: hogyan osszák meg a szuverenitás gyakorlását az állampolgárok sokszínű csoportjai között. A nemzetiségi törvény elé Eötvös által írt bevezetés csak Magyarország bármely nemzetiségű polgárainak politikai és polgári jogairól szólt. Így Deákra hárult a feladat, hogy a magyar nemzetfogalomnak új tartalmat adjon. Ez volt az egy politikai nemzet. Lényege: Deák a szabadság, egyenlőség és testvériség szellemében a magyar nemzet fogalma alá vonta a nemzetiségekhez tartozó állampolgárokat.²⁷

Az egy politikai nemzet nem azonos a magyar nemzetállammal, ahogy nemzetiségek értelmezték a törvény meghatározását. A nemzet kifejezést ugyanis lehet politikai és kulturális értelemben is használni. A magyar nemzeti nyelv a magyarságnak, mint nemzetiségnek kulturális sajátossága, ebben az összefüggésben tehát magyar kultúr-nemzetről van szó.

Az egy politikai nemzet teóriája elutasította a nemzetiségek kollektív politikai egyéniségét, de nem zárta ki azok nyelvi-kulturális individualitását. Az országgyűlés Magyarország soknemzetiségű mivoltával úgy vélt számot vetni, hogy törvénybe iktatta a nemzeti egyenjogúságot. Az 1868:44. tc. a nyelvhasználatot a kor szellemén fölülemelkedő liberális nagyvonalúsággal szabályozta. Fenntartotta ugyan a magyar államnyelvet, de annak kizárólagos használatát kormányzati és törvényhozási szintre korlátozta. A megyékben és a

---

²⁷ GALÁNTAI 1985. 178.

törvényhatóságoknál viszont a magyar mellett minden más nyelv használatát elrendelte, a községek pedig saját nyelvüket használhatták. A törvény biztosította az anyanyelven történő oktatást: a községek illetve az egyházak saját alapítás esetén maguk választhatták meg az oktatás nyelvét, de a törvény az államot is kötelezte, hogy a nemzetiségi vidékeken gondoskodjon az anyanyelvi oktatásról.

A nemzetiségi törvény nem elégítette ki a területi autonómiára törekvő nemzetiségeket, és a merev centralizációs politika valóban nem egyezett az ország etnikai struktúrájával. Ha számításba vesszük azonban, hogy Európában ekkor, Svájcot és Ausztriát kivéve, sehol sem szabályozták törvényben a nemzetiségek jogait, sőt Franciaországban, Németországban és Oroszországban a rögeszmés nyelvi uniformizálás érvényesülhetett, és rendeletileg tiltották a nemzetiségek nyelvhasználatát. Az uralkodó nemzet mindenhol a szigorú központosítás és a nyelvi uniformizálás politikáját folytatta, és nem csak a területi különállást nem ismerte el, de a nyelvi-kulturális identitást sem vette tudomásul. Franciaországban az alsó fokú oktatás kizárólag francia nyelven folyt és a helyi nyelveket az iskolákban még, mint idegen nyelvet sem lehetett tanulni. A porosz kormány 1864-ben fejébe vette, hogy a dánokból jó németeket farag, az 1880-as években pedig rendeletileg számolta föl a lengyel nyelvű iskolai oktatást.²⁸

Ebben a közegben igazából a nyelvi-kulturális jogokat messzemenően biztosító 1868:44. tc. számított kivételnek. Ezért az akkori viszonyokhoz mérve a nemzetiségi egyenjogúságról szóló magyar törvényt példamutató megoldásnak tekinthetjük.

IRODALOM

ANDRÁSSY Gyula

1935 *Az 1867-iki kiegyezés.* Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

---

²⁸ DIÓSZEGI 1999. 42.

BALLA Antal

1932 *A legújabbkor világtörténete*. Könyvbarátok Szövetsége, Budapest.

BERZEVICZY Albert

1922 *Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849-1865*. I. kötet. Franklin, Budapest.

1931 *Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849-1865*. III. kötet. Franklin, Budapest.

CONCHA Győző

1885 *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik*. Franklin-Társulat, Budapest.

CSÁKY, Moritz

1981 *Von der Aufklärung zum Liberalismus*. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn. Böhlau, Wien.

DIÓSZEGI István

1999 *A Ferenc József-i kor*. Vince Kiadó, Budapest.

DÜMMERTH Dezső

1987 *Írástudók küzdelmei*. Panoráma, Debrecen. 1987.

GALÁNTAI József

1985 *A Habsburg-Monarchia alkonya*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

KATUS László

1979 *Magyarország története 1848-1890*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MARCZALI Henrik

1888 *Magyarország története II. József korában*. III. kötet. Athenaeum, Budapest.

MIKÓ Imre

1944 *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Minerva, Kolozsvár.

RÉZ Mihály

1928 *A történelmi realizmus rendszere*. Stúdium, Budapest.

TOLNAI Gábor

1967 H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely reformpolitikus 1763-1795. *Irodalomtudományi Közlemények* 1967. 4. 492-497.

VARGA János

1961 A nemzeti nyelv szerepe a polgári fejlődésben. *Történelmi Szemle* 1961. 3. 284-304.

VELIKY János

1988 Liberális közvélemény-értelmezések Magyarországon a 19. században. In: Németh G. Béla (szerk.): *Forradalom után – kiegyezés előtt*. Gondolat, Budapest. 313-337.

ZSIGMOND Gábor

1975 Berzeviczy Gergely és Kazinczy Ferenc vitája a parasztok állapotáról Magyarországon. *Valóság* 1975. 4. 73-92.

MARJANUCZ, LÁSZLÓ

NATIO HUNGARICA VERSUS NATION STATE

In Hungary we distinguish two different interpretations, used in two different periods, for the idea of nation: the feudal (estates of the realm) terminology and the modern (national) terminology. The former is based on Werboczy's idea of the nation, who divided the residents of Hungary into two major groups according to customary law: into *populus Werbocyanus* and into *plebs*. In a society divided by customary law the nobility – a community of privileged landowner “residents” – made up the people of Werboczy, as opposed to the *plebs* who included the rest of the residents (all ethnics).

The democratic element in this society was the possibility of gaining a title of nobility, that was there for everyone regardless of ethnicity.

The situation changed when the nobility, fighting against the absolute monarchy, wished to transform the constitution of the Estates into a national institute, from being only a summary of the ruling elite's interest by customary law into an establishment of generally defending public interest. This idea was brought upon by the Enlightenment, and primarily manifested itself in bringing the case of the right to use Hungarian in public life into limelight. The right to use Hungarian in public life was considered to be the most important factor of national development which was not compatible with the institutes of the estates of the realm any more.

Nationalism, however, was meant to be a basis for conflicts in a country, where the majority of its citizens belonged to different ethnic groups. Pushing the idea of equal civil rights by the liberal nobility was not enough to avoid conflicts when you had to belong to the Hungarian nation in order to get your share of governing power which had an exclusive criteria: the knowledge of Hungarian.

In the time of the estates of the realm being “Hungarian” or being merely a “resident” of Hungary made no difference because only the nobility had privileges and rights. The rise of the modern state, on the contrary, had to answer the following question: If Hungary is a multi-ethnic country but only the supreme “race” can be called a nation than what do we call the whole of its citizens altogether? In response, the concept of “one political nation” was born in 1868. The concept of the *Natio Hungarica* was extended to all the peoples in Hungary so that everybody was part of the Hungarian nation regardless of ethnicity and therefore the Hungarian people were not allowed to be called the Hungarian nation any more but all the ethnic groups were named the Hungarian nation. As a result, the new Hungarian Kingdom can not be purely described as a nation state of the Hungarians but as political nation state born out of the marriage between the once supreme “race” Hungarians and all the other nationalities. A state, which is named after (Hungarian Kingdom) the supreme nationality and has supremacy over all the others.

Ferenc József dolgozószobájában Bécsben